

УДК 821.161.-2-3.09'19
ДАНА КУРИЛЕНКО
м. Київ
dana_kvitka@ukr.net

SCIENCE FICTION: ІДІЮСТИЛЬ ІРРЕАЛЬНОГО У ПЛОЩИНІ РЕАЛЬНОГО

У статті презентовано феномен фентезійної літератури як фатум повсякденного буття через призму ірреальних явищ у контексті бінарної особливості «минуле – сьогодення». Досліджено генеалогію жанру фентезі в інтеграції ірраціональних явищ у химерній прозі. Крізь ідеологію тексту, де домінує дихотомія фантастичного, регламентується антипод реальності, естетична зачарованість магічним, химерним. Динаміка всеохопності корелює з фатумом, дивом і вигадкою. Естетична зачарованість магічним сягає апогею, де роль логосу виконує магія. Проаналізовано піджанри science fiction у модерному літературному контексті і реалізацію жанру в українській літературі на перехресті темпоральних наративів.

Ключові слова: фентезі, science fiction, поліфонія, текстове полотно, ідіюстиль ірреального.

Текстове полотно твору є філігранним і поліфонічним матеріалом для структурного відтворення буття літературного меседжу. Фентезі й раціональне артикулюють у певному дисонансі, адже ці поняття протилежні, отже, дуалізм у межах реального й ірреального цілком аргументований на перетині культурних кодів та інтерпретативних моделей.

Витоки фентезі сягають міфології та фольклору, які є автохтонним кодом ментальності певного ейдосу. Унікальні текстові новобудови регламентують буття, де авторський світ корелює з традиційним, де зрозуміле і незрозуміле утворюють парадигму текстового поля, у якому відповідності апелюють до антиподів, незрозумілих тестових формул, є ключем до скарбниці незвіданого. Отже, фентезі – це атмосферна література, з присмаком вигадки й ідіюстилю ірреального.

Як зауважує Б. Успенський, література «передусім пов'язана не з простором, а з часом: твір літератури, як правило, доволі конкретний щодо часу, але може допускати цілковиту невизначеність при передачі простору» [13, 103]. Отож, мозаїка фрагментарних форм темпоральних формацій вимагає трактування феномену фентезі крізь призму цайтгайсту буття як філософської алегорії та зображення репрезентативної сугестії минулого через сегмент фантастичного в текстовому полотні.

Фентезі як інтертекстуальний жанр епохи постмодернізму рефлексує шари свідомос-

ті, генеалогічно пов'язані в текстовому просторі кодами словесних формул, темпоральних правил і модерних понять. Отже, доречно з'ясувати походження жанру та його національно-змодельований варіант у химерному романі з народних уст «Козацькому роду нема переводу...», зокрема.

Жанр – ніщо інше, як форма. У нього, як у подарункову обгортку, можна загорнути будь-яку актуальну проблему, почасти, слушну та не тривіальну. А якщо це жанр фентезі, то обгортка виявиться екстраординарною, з присмаком вигадки і дива. Фентезі, своєрідна еkleктика надсвідомого, незрозумілого, цей жанр – ребус для реципієнта в діалозі трансцендентного сприйняття.

Фантастика в перекладі з грецької означає «здатність уявляти». Це «дивно-незвичні образи чи уявлення, які не мають аналогів у дійсності, нереальний предмет або явище з високим ступенем умовності» [7]. Фентезі (англ. *fantasy* – «фантазія») – літературний жанр, що виник у I пол. ХХ ст. в англомовній прозі, займає проміжне місце між науковою фантастикою і казкою та сягає генеалогією народних епосів європейських країн (напр., «Калевала» або «Беовульф»). Література фентезі багата на поетичні, химерні образи, включає надприродні, нереалістичні події [8, 795]. Визначають фентезі і як «жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною

нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією» [7].

Як акцентувала Н. Логвіненко, для літератури 80–90-х років ХХ ст. визначальними є «розмаїття та змішання жанрів і стилів (детективна, фантастична, містична, історична, філософська проза, що представлена есеями, оповіданнями, новелами, повістями, романами)» [8, 40]. Почасти науковців цікавить фантастична література. Фантастику як жанр розглядають Т. Бовсунівська, Є. Брандіс, К. Мзареулов; літературну стратегію – Т. Катишева, тип літературної умовності – О. Ковтун; про фентезі, як про особливий різновид фантастики пишуть О. Леоненко, Н. Логвіненко, М. Назаренко; компаративно фантастичну літературу вивчають С. Олійник, Н. Савицька, О. Стужук; студіюванню поетики фантастичного (фентезійного) часопростору присвячені праці А. Нямцу. Елементи фантастики в художньому творі осмислюють І. Буркут, О. Ковтун, Т. Чернишова, і кожна з дослідниць подає свою термінологічну базу для характеристики цього явища. Наприклад, О. Ковтун уживає термін «ілюзія достовірності», а за Т. Чернишовою це – «ілюзія правдоподібності».

Запропонована тема наукового дослідження вмотивована необхідністю потрактування феномену фентезі, створення світу «поза межами вигаданого» й артикульованого в межах темпоральних наративів. Метою статті є дослідження генеалогії фентезі в сучасній темпоральній формації, потрактування дихотомії фантастичного через естетичну зачарованість магічним у динаміці всеохопності химерної прози через ідеологію текстової матерії, зокрема, за посередництвом філологічного, історичного і компаративного методів.

Маючи глибоке коріння в міфологічних, фольклорних і літературних традиціях різних часів і народів, фентезі як жанр новітньої літератури виформовується на початку ХХ ст. і як такий усвідомлений літературною критикою з кінця 20-х років: відомий американський критик Хьюго Гернсбек (1884–1967), автор терміна фентезі (англ. *fantasy*), у статтях 1926–1928 рр. чітко відмежовує його від наукової фантастики, названої ним *science fiction* [11].

С. Олійник зауважувала, що «такий тип функціонування фантастичного стає дедалі продуктивнішим у сучасній українській літературі» [10, 1].

Сутність поняття «фантастика» репрезентовано через «особливий амбівалентний метод артистичного мислення, коли образ поєднує ознаки реального та уявного невластивим для них способом, тобто становить певну типологічну єдність, що призводить до одивнення, формування узагальненого сенсу буття із застосуванням містичних, ірраціональних мотивів» [7, 522]. К. Мзареулов уважав, що «фантасти, як правило, торкаються у своїй творчості актуальних проблем, що реально існують сьогодні, або можуть постати незабаром» [6].

На думку Ю. Крістєвої, будь-який текст будується як мозаїка цитації, тобто текстова структура є продуктом трансформації іншого тексту, являє собою реакцію на нього й насичена постійними покликаннями на претексти [6]. За словами польського письменника-фантаста і публіциста А. Сапковського, основним джерелом фентезі є міфологія. У цій фразі автор саги «Відьмак» наполягає на необхідності дотримання у фентезійній літературі міфологічних і народних канонів та структурних елементів. Архетипи кельтських, скандинавських, фінських, слов'янських та інших сказань, епічних саг та історій з «Артурівського циклу» є ключовими елементами формування текстового полотна сучасного фентезі [11]. Такої ж думки Т. Бовсунівська, яка вирізняє наступні головні джерела жанру – французька «фейна» казка, скандинавський і кельтський фольклор [2].

Деякі науковці, наприклад О. Ковтун, О. Леоненко, вважають фентезі і наукову фантастику похідними від жанру фантастики, оскільки ті складають певну суму інтегральних ознак у межах текстової канви. Тут доречно процитувати Р. Желязни, який писав, що архетипи ірреального слугують спільній меті: «І в науковій фантастиці, і у фентезі ми використовуємо криве дзеркало, але недивлячись на це, воно так чи інакше показує все те, що перед ним знаходиться... Воно робить особливий наголос на тих аспектах дійсності, які автор хоче підкреслити... це перетворює наукову фантастику і фентезі в особливий спосіб висловлювання про сучасний світ» [15].

Окрім того, згідно з жанрово-стилістичним поділом, вирізняють два типи фентезі: високе і низьке. «Високе фентезі, куди входять твори, в яких перед читачем постають повністю видумані світи, і низьке фентезі – твори, в яких надприродне переноситься в нашу реальність» [1, 136]. Визначень фентезі багато й обрати одне вельми складно, але можна виділити декілька його провідних рис. Фентезі апелює до казки, міфу, лицарського роману. Відповідно, йому притаманні риси цих жанрів: «його повчальність, прагнення до гри і нав'язлива гуманність від казки, епічність, трагічність і хтонічна спрямованість від міфу, шляхетність і жертвовність героїв від лицарського роману» [1, 136].

Підтвердженням спостережень Я. Дубинянської є й твори Марини Соколян, яка пише свої фентезійні романи «на перетині культурних кодів та авторських інтелектуальних побудов» [4]. А. Сапковський у праці «Піруг, або Немає золота в сірих горах» не заперечує певного зв'язку фентезі з казкою, однак сигналізує на його укоріненні в міфології: «Англосакси, які домінують у фентезі і які створили сам жанр, мають у своєму розпорядженні значно кращий матеріал: кельтську міфологію. Артуріанська легенда, ірландські саги і повір'я, бретонський чи валлійський Мабіногіон значно більшою мірою підходять як вихідний матеріал для фентезі, ніж інфантильна і примітивно сконструйована казка» [12]. На останньому особливо наголошує Ю. Ковалів: визначальними для фентезі є фатум, бінарна етична опозиція «добро – зло», винагорода за зусилля в подоланні перешкод, диво [7, 259].

Порівнюючи science fiction і фентезі, О. Яковенко виділяє такі специфічно філігранні особливості фентезі як жанру: 1) належність творів фентезі до можливих світів; 2) наявність середньовічного антуражу; 3) високий ступінь фантастичного; 4) ненауковість, ірраціональність, зумовлена наявністю магії [12, 143].

У становленні фентезійної літератури вагому роль відіграв епічний жанр середньовічної розповідної літератури – лицарський роман, сформований і поширений у Європі в середині XII ст. У центрі цього жанру – індиві-

дуалізований образ героя-лицаря, його подвиги заради слави, кохання, релігійно-моральної досконалості. У XVIII ст. під впливом лицарського почалося формування готичного роману, де описуються таємничі пригоди, фантастика, містика, а також соціальні мотиви, де центром є демонічна особа [7, 239], що теж трапляється у фентезійних творах. Імовірно, це дало підстави К. Сміту витоки фентезі датувати XVIII ст. [14].

В українській літературі жанр фентезі презентовано в багатьох творах, зокрема, у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Твір ґрунтується на народних повір'ях, у ньому зібрано образи численних міфічних істот, простежуються казкові мотиви. Тут і русалка з водяником, і потерчата, перелесник і лісовик, а також злидні, доля і пропасниця, які є міфічними персонажами. Що вже казати про прийом перетворення, застосований до головних героїв: Лісовик наказує обернути Лукаша на вовкулаку, Мавка перетворюється на суху вербу. У сучасному фентезі це основний образний лейтмотив. До того ж, популярною сьогодні є сюжетна лінія, в якій пересічна людина закохується у міфічну істоту, що яскраво свого часу продемонструвала в «Лісовій пісні» Леся Українка.

«Марко Проклятий» Олекси Стороженка – плід тридцяти років роботи з легендами про мандрівника-страдника Марка, якого не приймає земля. Цей твір – яскравий приклад для наслідування сучасним фентезі та своєрідний прототип творів цього жанру, оскільки в ньому фольклорний герой реалізує свій фатум на тлі історичних подій. Сьогодні існує й історичне фентезі як особливий підвид цього жанру, де застосовується вказаний прийом – уведення міфічного героя в історичний контекст, у реальні події минулого.

Було б дивно, якби мандри в своїй кордоцентричній площині не здійснив Козак Мамай, себто, характерник і лицар-шевальє в романі з народних вуст О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу...». На тлі дихотомії фантастичного, естетичної зачарованості магічним події в романі відбуваються на тлі архаїки минулого. Динаміка всеохопності, антипод реальності й ідеологія фантастичного на тлі історичного реалізується у влуч-

них словесних формулах з іронічним, подекуди саркастичним присмаком.

Роман, датований 1958 р., став бестселером української літератури: «Події в романі відбуваються після смерті Богдана Хмельницького. Автор розповідає про пригоди Козака Мамає – мандрівного запорожця, вояки і гультая, жартуна і філософа, безстрашного лукавця і навіть... чаклуна, який може покликати на допомогу магичні сили, рятує від небезпек. Якось Ільченко сказав: «Коли в скрутну хвилину люди не плачуть, а сміються, вони – проти будь-якого ворога дужчі». Про це його роман-епопея, який за всіма параметрами підпадає під визначення «шедевр» і який критики ставлять в один ряд із творами Сервантеса «Дон Кіхот» і Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» [5, 2].

Отже, фентезі – це антипод реальності, ідеологія тексту, де майстерно приховані від невтаємничених реалій коди, події та явища, котрі інтегрують у текстові площини та апелюють до надсвідомого, «трансцендентного бачення», використовуючи образи і символи, міфи і легенди, які ідеолог тестових реалій подає читачеві для розкриття її загадок.

Список використаних джерел

1. Бондина Е. С. К типологии жанра фэнтези / Е. С. Бондина // Пограничные процессы в литературе и культуре. — Пермь, 2009. — С. 136—137.
2. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману / Т. В. Бовсунівська. — К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2009. — 519 с.
3. Буйвол О. В. До проблеми жанрової класифікації фентезі / О. В. Буйвол // Мова і культура. — К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. — Вип. 11. — С. 238—241.

DANA KURYLENKO
Kyiv

SCIENCE FICTION: IDIOSTYLE OF THE IRREALITY IN THE FRAME OF THE REALITY

In the article is a subject of fantasy fiction represented, it is represented through a karma of an everyday-life routine, and also through a distortion of irreality phenomenon, done in the context of a binary specialties of post-present. With the help of textual substance, the gemology of the genre of fantasy is explored, as well as in the context of the phenomenon of magic-fantasy prose. Through the ideology of text, there the combination of fantastic and reglemintation dominates with the antipode of the reality, the esthetic fascination of the magic and ridiculous. The dynamic of the everything correlates with the fatum, miracle and imagination. The esthetic glamour of magic reaches its climax where the role of knowledge fulfills magic. There are the sections of science fiction analyzed in the modern literature context and also the of it in the Ukrainian literature, in the cross of temporal variants.

Key words: fantasy, science fiction, polyphony, textual material, idiostyle of irreality. science fiction.

4. Дубинянська Я. Під ворожим прапором фентезі / Я. Дубинянська [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://litakcent.com/2011/04/13/pidvo-rozhymprapogomfentezi/>.
5. Ільченко О. Є. Козацькому роду нема переводу... / О. Є. Ільченко — Х.: Фоліо. — 2006. — 704 с.
6. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. — М.: Прогресс, 2000. — С. 427—457.
7. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / Ю. І. Ковалів. — К.: Вид. центр «Академія». — 2007. — Т. 2. — 622 с.
8. Логвіненко Н. «Своя фантастика в Україні є, вона живе, розвивається, родить...» / Наталія Логвіненко // Українська література в загальноосвітній школі. — 2013. — № 3. — С. 40—45.
9. Мзареулов К. Фантастика. Общий курс [Електронний ресурс] / К. Мзареулов. — Режим доступу : http://bookz.ru/authors/mzareulov-konstantin/fantasti_182/1-fantasti_182.html.
10. Олійник С. Побутування фантастичного у сучасній українській прозі [Електронний ресурс] / С. Олійник // Синопис: текст, контекст, медіа : електрон. наук. фах. вид. — К.: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2013. — № 3—4. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/stkm_2013_3-4_8.pdf.
11. Савицкая Т. Е. Фэнтэзи: становление глобального жанра [Електронний ресурс] / Т. Е. Савицкая // Культура в современном мире. — 2012. — № 2. — Режим доступу : <http://infoculture.rsl.ru/>
12. Сапковський А. Пируг, или Нет золота в серых горах [Електронний ресурс] / А. Сапковський. — Режим доступу : http://royallib.ru/read/sapkovskiy_ndgey/pirug_ili_net_zolota_v_serih_gorah.html/.
13. Успенский Б. А. Поэтика композиции : (Структура художественного текста и типология композиционной формы) / Б. А. Успенский // Семиотика искусства. — М.: Искусство, 1970. — 224 с.
14. Smith K. P. The Fabulous Realm. A Literary-Historical Approach to British Fantasy 1789—1990 / K. P. Smith. — Metuchen ; New York : Scarecrow Press, 1993. — 521 p.
15. Zelazny R. Fantasy and Science Fiction — A Writer's View [Електронний ресурс] / R. Zelazny. — Режим доступу : http://chomikuj.pl/Slayker/ebooki/2003/2003-10-16/Roger+Zelazny++Fantasy+and+Science+Fiction+A+Writer*27s+Vie,3338226708.rtf.

ДАНА КУРИЛЕНКО
г. Киев

SCIENCE FICTION: ИДИОСТИЛЬ ИРРЕАЛЬНОГО В ПЛОСКОСТИ РЕАЛЬНОГО

В статтє представлен феномен фэнтэзійной літературы как фатум повседневного бытия сквозь призму ирреальных явлений в контексте бинарной оппозиции «прошлое – настоящее». Исследована генеалогия жанра фэнтэзи в контексте иррациональных явлений в магическо-фантастичной прозе. Посредством идеологии текста, где доминирует дихотомия фантастического, регламентируется антипод реальности, эстетичная очарованность магическим, причудливым. Динамика окружающего коррелирует с фатумом, чудом и выдумкой. Эстетичная очарованность магическим достигает апогея, где роль логоса исполняет магия. Проанализированы поджанры science fiction в современном литературном контексте и реализация жанра в украинской литературе на перекрестке темпоральных нарративов.

Ключевые слова: фэнтэзи, science fiction, полифония, текстовое полотно, идиостиль ирреального.

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2016

УДК 82-32=161.2

МАРІЯ ЛАВРУСЕНКО
м. Кропивницький
mlavrusenko@ukr.net

ФІЛОСОФІЯ ЧИНУ В НОВЕЛІ ЛЕОНІДА МОСЕНДЗА «ЛЮДИНА ПОКІРНА»

У запропонованій статті увагу акцентовано на актуальності вивчення прози представника «празької школи» Леоніда Мосендза. Зауважено, що ідейні смисли збірки автора «Людина покірна» суголосні з ідеями націоналізму Дмитра Донцова. Досліджено особливості композиції новели «Людина покірна». Прокоментовано функції обрамлення твору, в якому змальовані риси людини чину. Проаналізовано художні особливості образу головного героя новели Калера. Наголошено на ролі портретних характеристик у розкритті характеру персонажа. Вказано, що головний герой – людина чину, тип сильної, відповідальної особистості, якої бракує в українському суспільстві.

Ключові слова: «празька школа», Леонід Мосендз, новела, композиція, сильний герой, філософія чину.

Література української діаспори перебуває в активному осмисленні сучасного і зарубіжного літературознавства. Нині маємо багато праць, присвячених митцям, доробок яких розглядається в контексті феномену, названого В. Державиним «празькою школою». Щодо «пражан» в учнів, та й у студентів вишів, виробився штамп, що це – поети. Не заперечуємо, що письменники, котрі емігрували в пореволюційну добу (20-ті роки ХХ ст.) в Європу, найкраще показали себе саме в ліричному і ліро-епічному жанрі, адже він дав змогу їм швидко й активно висловити свою реакцію на поразку української державності, окреслити шлях руху національно орієнтова-

них людей до своєї мети – побудови суверенної країни. Проте автори зреалізували себе не тільки на рівні поетичних текстів. Представники «празької школи» залишили вітчизняному письменству чудові прозові твори, есе з культурології, літературознавчі розвідки, написані в контексті тих національних гасел, що супроводжували побудову української самостійної держави початку ХХ ст. Цей шар творів мляво популяризується в нашому культурному просторі. Про нього, безперечно, знають фахівці-філологи, адже захищаються дисертації, виходять монографії, посібники, укладаються словники. Наразі, на нашу думку, постала нагальна потреба внести зміни і